

Икона Преображења у Будисавцима и ктиторски натписи у Ваганешу и Св. Николи

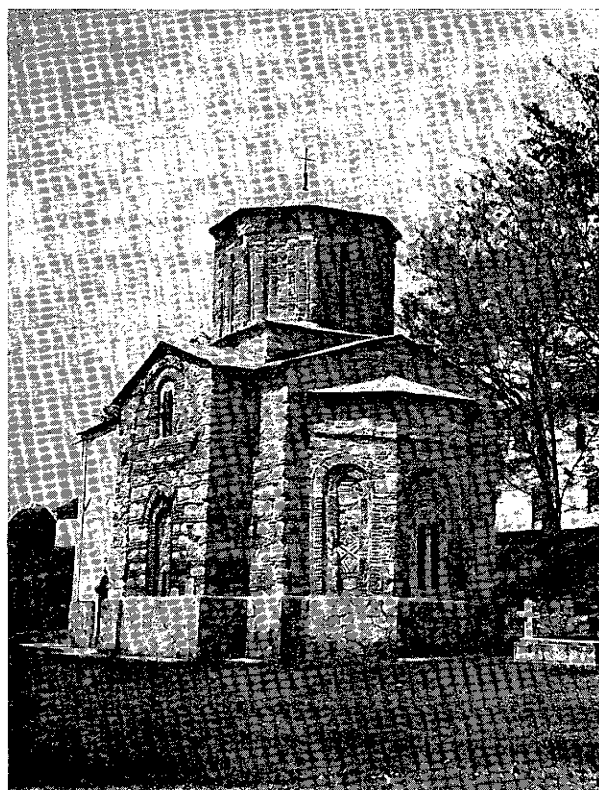
МИЛАН ИВАНОВИЋ

I Будисавци

У манастиру Будисавцима, метохи манастира Пећке патријаршије, средњовековне резиденције српских патријараха, у цркви Преображења Господња, између неколико икона из XVIII и XIX века са иконостаса и из цркве пажњу привлаче икона храмовне славе Преображења Христова с краја XIV и почетка XV века и надверије Максима Тујковића из 1732. године. О икони Преображења до сада није писано, осим основних података у каталогу изложбе „Моравска Србија — људи и дела”.¹ О надверију Максима Тујковића је писано у два маха и донети су цртеж и текст натписа те фотографија иконе.²

Манастир Будисавци налази се 18 km југоисточно од Пећи, у питомој долини реке Белог Дрима. То је данас скроман и осиромашен манастир, у чијем се саставу, поред складно грађене цркве из прве половине XIV века са основом у виду равнокраког крста и тространог апсидом, налазе још само једноставне зграде конака и манастирске економије. Цркву је подигао непознати властелин или властелинка. По легенди, то је била сестра Стефана Дечанског. У оближњем селу Великом Крушеву стоје рушевине цркве св. Пречисте (Ваведења Богородице) за коју народна традиција такође каже да ју је подигла сестра краља Стефана Дечанског.³ Постоји и мишљење да је цркву подигао краљ Милутин (1282—1321).⁴ Фасада цркве је обрађена наизменичним редовима камена, опеке и дебелих малтерних спојница, који су на странама апсиде местимично ређани и у декоративна поља (сл. 1). На северо-западној страни трочлане апсиде узидана је плоча са делимично очуваним натписом из XIV века, у коме се помиње Пречиста матер божја хиландарска.⁵

По доласку Турака црква је тешко страдала. Патријарх Макарије (1537—1574) затекао ју је „мале не коначно” разрушену па ју је 1568. године обновио доиздавши јој горње делове и осмострано кубе. Истовремено је Макарије цркву украсио фрескама оставивши о томе два значајна натписа: изнад западних врата у цркви и око свог портрета. Све фреске су из тог времена. Особито се истиче лепо сликан стојећи лик обновитеља и ктитора патријарха Макарија на јужном зиду у наосу цркве. Тај портрет спада међу најлепше и најверније сликане ликове у фресколикарству Србије у XVI веку. После обнове, манастир је

Сл. 1. Црква Преображења манастира Будисаваца код Пећи
Fig. 1. L'église de la Transfiguration dans le monastère de Budisavci, près de Peć

¹ Д. Милошевић, *Моравска Србија — људи и дела*, Крушевац 1971, 41, сл. 31.

² М. Ивановић, *Црква Преображења у Будисавцима*, *Старине Косова и Метохије I* (1961) 124; исти, *Натпис патријарха Арсенија IV Јовановића на надверију иконостаса цркве св. Апостола у Пећкој патријаршији*, *Зборник за ликовне уметности 13* (Нови Сад 1977) 241, 242, сл. 8.

³ М. Ивановић, *Прилози о споменицима Метохије, Новобрдске Криве Реке, Сирињке и Никшићке жупе*, *Саопштења XV* (1983) 198, 201.

⁴ Р. Ковијанић, *Вита Которанин — неимар Дечана*, Београд 1962, 20.

⁵ Као нап. 3, стр. 197, сл. 3 и 4.

неко време био економски опорављен и ојачао. Из многих сачуваних записа види се да су ту боравили и о њему се старали многи пећки патријарси. Патријарх Пајсије је у Будисавцима доживео необичну смрт: „2. новембра 1647. године биволом бист убијен“. Патријарх Арсеније III Чарнојевић је 1682. године препокривао цркву, подигао конаке, трпезарију и оградне зидове. Патријарх Максим (1655—1674) је „у тешка времена и усилија саградио келије“ и оправљао манастир.⁶ Сви ови записи и некада богата збирка икона, књига, сасуда и текстила говоре да је у овом питомом месту био помоћни (летњи) двор пећких патријараха. Од мноштва тих вредних предмета до данас су сачувани натписна плоча Пречисте матере божје хиландарске из XIV века, икона Преображења из XIV—XV века, икона Васкрсења Христова са дванаест минуциозно сликаних празника из XVII века, икона-надверије Максима Тујковића из 1732. године и суд за водоосвећење из 1726. године, дар дабро-босанског митрополита Мелентија Умиљенковића.⁷

а. Икона Преображења Христова

Икона је пронађена 1957. године у цркви Преображења у Будисавцима (сл. 2). Била је на неколиким изложбама српске средњовековне уметности.⁸ На полеђини носи инв. број 1/67. Сликана је на липовом (?) дрвету у једном комаду. Њене димензије су: 38,5x26x2 cm. Сликано поље је за 3—5 mm удубљено од бочних ивица. Горња ивица је широка 2,5 cm, доња 2 cm, а лева и десна бочна по 1,5 cm, тако да својом нешто истакнутијом површином и профилисаним унутрашњом ивицом имитирају рам око сликаног поља. Основу слике представља препарисани сликарски грунд од гипса и везивног лепка — туткала. Дрво је добрим делом нападнуто црвоточином, али је стање после конзерваторског третмана стабилизовано. Сликани слој је претрпео доста оштећења.

Композиција са представом Преображења смештена је у стеновити пејзаж планине Тавора, где се овај догађај по Библији и одиграо (Јеванђеље по Луци 9, 28—36). На брду Тавору (561 m), на десној обали реке Јордана у Израелу, и сада се налази црква Преображења Христова.⁹ Главни сликани догађај дешава се на три стеновита и пирамидална планинска врха на којима стоје у средини Христос, а десно и лево пророци Илија и Мојсије. Средњи брег је сликан као терасаста каменита пејзаж ружичасте боје, са рељефно истакнутим неравнинама и раседима стена, чије облике наглашавају бели одблесци светлости и тамноцрвене партије сенчења. На пирамидалном брегу, чија се основица спушта. до доње ивице иконе, минуциозно су исликани усамљени

Сл. 2. Икона Преображења Христова у Будисавцима
Fig. 2. Icône de la Transfiguration à Budisavci

примерци средоземне флоре. У средини, подно Христових ногу, налази се витки кипарис густе круне у облику пирамиде и са плаво-белим сенчењима. У десном углу изнад апостола Јакова је сликано дрво широко разлистале круне са витким стаблом и ситно уцртаним паралелним линијама лиснатих грана као код палме. У левом углу, између апостола Петра и Јована, такође је витко високо дрво средоземне пиније са двоспратном круном у виду два прамена облака, од којих је доњи шири и већи. Иза леђа апостола Петра виде се делови круне још два дрвета плавкасте боје са нерватуром грана и лишћа.

Главна личност, Исус Христос, сликан је у мандорли плаве боје, у стојећем ставу. Његово одело је беле боје, са истакнутим црвеним и мрким наборима који прате покрете руку и падају до ногу. Његова боса стопала су сликана тамносмеђом и одблесцима беле боје на глежњевима. Лице је сликано ан фас. Боје су: сијена, бела и мрка. Коса је смеђа, очи

⁸ Као нап. 2, стр. 114, 116, сл. 8.

⁷ М. Ивановић, *Неколико натписа из Метохије*, Зборник за ликовне уметности 14 (Нови Сад 1978) 291—295, сл. 6 и 7.

⁸ Као нап. 1.

I

⁹ *Свети Сава — споменица поводом 800-годишњице рођења 1175—1975*, Београд 1975, 168—169, сл. 2, карта 1; Larousse universelle 2, Paris 1949, 875.

Сл. 3. Икона Преображења, пророк Илија (детал)
Fig.3. Icône de la Transfiguration, le prophète Elie, détail

наглашених белих зеница, уста истакнута црвеном бојом, а изнад обрва и на челу су бели рефлекс светлости. Мандорла је кружна, са троугластим сноповима зракова јарке светлости, који су на ивицама јарко бели, а према средишту прелазе у све тамније нијансе плаве, односно тамне модре боје. Златни зраци се од центра радијално разилазе преко мандорле и падају на све стране до насликаних пророка и апостола у подножју брегова.

Позађе пејзажа са протагонистима сликане радње и ивице иконе сликани су златном бојом. Испод горње ивице, широке 2,5 cm, црвеним словима на златној позадини исписан је текст сигнатуре на грчком и српскословенском језику. Леви део грчке сигнатуре је боље очуван и готово цео јасан и читак. Десни део је већим делом оштећен тако да су сачувана само последња три слова. Сигнатуре гласе: Лево — μεταμόρφωσις; Десно — (прѣображе)нiиѣ. На златном Христовом нимбу, оивиченом танком црвеном линијом, уписана су двоструким танким црвеним линијама три поља равнокраког крста и у сваком пољу почетна слова уобичајене Христове грчке сигнатуре: Θ, Η, и Ν. Лево и десно од нимба, у висини главе, исписане су нешто црвеним словима и српске сигнатуре: ІГ и ХГ. Лево од Христа стоји пророк Илија на посебном каменитом брегу беле боје, са терасастим шкрапама и раседима чије су ивице

наглашене белом и осенчене мрком бојом (сл. 3). Његова сигнатура је оштећена. Он је лицем окренут према Христу, коме пружа десну руку у висини својих груди. Има бујну седу косу, у праменовима, саfino потцртаним белим линијама на темену, изнад чела и глави изнад рамена. Брада му пада у густим праменовима, такође минуциозно сликана белим рефлексима и мрким тоновима. Очи крупне; обрве лучне и истакнуте, нос издужен и рељефно подвучен светлим тоном, брци дуги и танки, усне наглашене црвеним тачкама као и ружичасто осенчене јагодице. Одевен је у тамносиву одежду нијансирану светлоплавим тоновима боје и потцртану белим потезима који прате драперију по облицима тела и положају удова. Преко њега се зракасто расипају златни зраци светлости из Христове мандорле.

Десно од Христа је сликан пророк Мојсије, који такође стоји на посебном каменитом брегу беле боје, у чијем је подножју сликано дрво ребрасто осенчених грана у круни. Он је окренут лицем и телом према Христу. Одевен је у дуг хитон плавкасте боје који пада до тла и огрнут преко њега химатионом тамно-црвене, вишњеве боје. То је средовечан крупан и стамен човек, бујне косе, висока чела. И код њега је оштећен део нимба и ситнатуре десно од главе. У испруженим рукама изгледа да је држао кодекс — књигу, чији се крајњи црвени углови корица и бели делови листова само делимично уочавају. Сав остали део је са слике ољуштен и отпао. И преко његовог одела се расипају златни зраци светлости из Христове мандорле.

У доњем делу иконе су три насликане фигуре апостола. У левом углу је апостол Петар, сигниран са **Петр**. Он је пао на колена; главе уздигнуте и усмерене ка Христу, са уздигнутом десном руком, од лакта обнаженом, а шаком заклања своје очи од јаке светлости из мандорле. Одевен је у ружичастобели огртач, са наглашеним белим ивицама драперије која прати покрете тела. Он има кратку седу косу на раздѣлак са потцртаним белим рефлексима. На исти начин сликани су кратка седа брада и брци. Усне су наглашене црвеним тачкама, а брада белим рефлексима. Очи су такође истакнуте белом бојом. Лице је сликано тоновима мрке боје. Осенчени делови одеће сликани су црвеним тоновима. У средини доњег појаса сликан је апостол Јован, сигниран са **Јован**. Он је пао на колена савијен у полукруг и са рукама испруженим испред себе по земљи, телом бочно окренут према св. Петру. Представљен је као млађи јак човек, кратке смеђе косе, висока чела, лучних обрва са белим рефлексима на левој јагодици и обрви, кратке густе смеђе браде са црвено наглашеним уснама. Одевен је у прљавожућкасти огртач, с белим и браон линијама набора, који је доњим делом пода-

вијен под леву савијену ногу, а горњим делом лепрша у позадини. Десни рукав његове одежде је сликан светлим и тамним тоновима плаве боје са рефлексима. Испружене дуге шаке су обнажене и, са изразито дугим прстима потцртаним белим рефлексима, положене по тлу. Поглед му је хладан и уперен у доњи угао слике.

У десном углу је сликан апостол Јаков, сигниран изнад бледожутог ореола као *Иак(овъ)*. Његов лик је јако оштећен па се може наслутити само положај тела које је изгледа пало низ литицу лицем окренутим према земљи и главом забаченом при паду уназад. Сачуван је само део његове тамноплаве одеће са белим и црним наборима. Најочуванији је део нимба и готово цела глава. То је млађи средовечан човек бујне и кратке смеђе косе и браде. Лице је правилних црта, високог чела осветљеног отвореним тоновима окера, наглашених и истакнутих јагодица, правилних лучних обрва и крупних отворених очију продорна погледа упртог у даљину.

Сликар ове будисавачке иконе је свакако добар познавалац заната и мајстор сигурна потеза. Он је композицију слике вешто прилагодио драматичном библијском догађају. У постављању фигура према главној личности, датој ан фас, варирао је природне ставове и покрете осталих учесника догађаја спретно ређајући њихова емоционална стања: од смирености пророка до изненађења и страха осталих сведока догађаја. Драматику догађаја је потцртавао не само сликарским поступком схватања односа осветљених и осенчених делова него и обилно коришћеним белим потезима, како на фигурама тако и у обради стеновитог пејзажа протканог мноштвом пукотина и раседа стена и усамљених примерака ретког растиња. Као да је у обради тог пејзажа имао пред очима исту сцену Преображења много старијег мајстора из цркве св. Димитрија у Пећкој патријаршији.¹⁰

Икона је сликана крајем XIV или најкасније почетком XV века у пећкој иконописној школи у ионако бурном времену после косовске битке, 1389. године, кад су настале и минијатуре познатог Минхенског српског псалтира, за који се сматра да потиче из последње четвртине XIV века. Веома слична будисавачкој икони је илустрација Преображења (сл. 4) у том псалтиру (лист 116, v).¹¹ Ова уметничка дела су настајала у доба кад су се пред најездом Турака гасиле једна за другом готово све слободне земље Балкана: Бугарска 1396, Тесалија у деветој деценији XIV века, вазалне земље Дејановића и Мрњавчевића 1395. године. Из некадашњих културних центара Византије прелазили су, позвани или бекством, у још једину слободну оазу на Балкану, ондашњу Србију, многи истакнути византијски, грчки и бугарски уметници, сликари, књижевници,

Сл. 4. Преображење, минијатура из Српског псалтира у Државној градској библиотеци у Минхену (Cod. slav. br. 4, лист 116, verso)
Fig. 4. La Transfiguration, miniature du Psautier serbe de la Bibliothèque municipale de Munich (Cod. slav: № 4, f. 116, v.)

Сл. 5. Икона Чудо у Хони из Народног музеја у Београду, XIV—
Fig. 5. Icône du Miracle de Hona, actuellement au Musée National de Belgrade, XIVe au XVe siècle

XV век

преписивачи и илустратори књига, учени теолози и остали виђенији људи да својим стваралаштвом, мада свесни своје краткотрајне присутности и неизвесне будућности, обележе своју стваралачку снагу и вредност. Можда је зато наша икона Преображења из Будисаваца двојако означена на грчком и српском језику? То је уједно и епоха кад се у тешким приликама могло десити да блесне још покоји добар сликар икона, минијатура па чак и партија монументалног сликарства. Међу те епигоне спада и овај непотписани сликар будисавачке иконе Преображења.

Начин сенчења и осветљавања, уз обилно коришћење белих линија у ту сврху, у сликарском поступку на овој икони умногоме је сличан техници у руском сликарству икона из XIV и XV века. Кад је крајем XIV и почетком XV века почело повлачење Срба пред Турцима, било је поред угледних личности и уметника који су избегли у Русију. Они су собом носили од сликарских радова најпре минијатуре и иконе, а и живу сликарску вештину.¹² Но, после најезде Турака нису само успостављене руско-српске уметничке везе, преко којих је дошло до узајамног и међусобног преплитања уметничких утицаја. Те везе су постојале и раније. Прву такву вест у српским историјским изворима дао је архиепископ Данило у „Животу краља Драгутина”.¹³ А познато је да су грандиозне композиције фресака у Грачаници из 1340. године послужиле као узор руским сликарима 1380. године у цркви Теодора Стратилата у Новгороду.¹⁴ Везе склопљене у бољим временима само су појачане крајем XIV века под притиском несрећа изазваних турском најездом.

По сличности сликарског третмана, распореду насликаних особа, гами употребљених боја и начину решавања односа светлости и сенке, веома блиска нашој будисавачкој икони је руска икона Преображења, део празничног чина са иконостаса Благовештенског сабора московског Кремља из 1403. године, коју приписују Рубљову или његовој школи.¹⁵ Доста сличности има и икона Преображења из Третјаковске галереје, датована у почетак XV века. Мада по свежини колорита одудара и иде испред будисавачке иконе, она ипак по распореду, ставовима и покретима насликаних личности, начину сликања светлости и лика Христовог у мандорли и обради пејзажа с белим рефлексима светлости има доста подударности.¹⁶ Веома блиска нашој икони по иконографском тумачењу појединости и сликарском поступку је и руска икона Преображења из XV века из Државног уметничко-историјског музеја у Новгороду.¹⁷ Сличан третман имају и две руске иконе: обе Рођења Христова, једна из 1405. године, а друга с почетка XV века. Прва је из Благовештенског сабора у Кремљу, а друга из Звенигорске цркве, сада

у Третјаковској галерији у Москви.¹⁸ И наша икона Чудо у Хони из Народног музеја у Београду (сл. 5), пореклом из Хиландара, међу свим грчким и српским иконама из XIV—XV века најближа је по композицији и стилу руској иконописној школи XV века.¹⁹ Будисавачка икона упоређена с њом има доста сродних решења у сликању каменитог пејзажа и представама десних фигура: монаха Архипоса у Чуду у Хони и пророка Мојсија у Преображењу. И друга београдска икона: Данило међу лавовима (Народни музеј, инв. 1746), мада већа по димензијама сликана у XV веку, спада међу најстарије примерке руског иконописа у београдском Народног музеју.²⁰ У поређењу с будисавачким Преображењем уочљиви су слични поступци обојице сликара, нарочито у сликању пејзажа и фигура.

Сви изнесени разлози наводе нас на довољно убедљив закључак да будисавачку икону Преображења можемо уврстити у сликарска дела српског иконописа на измаку XIV и почетку XV века, настала у још неугашеној сликарској школи при столици српских патријараха у Пећи, као и да су на њој приметни и доста јаки утицаји руског иконописа тог времена.

б. Камена плоча с натписом из XIV века

Плоча са делимично очуваним натписом из XIV века у коме се помиње Пречиста матер божја хиландарска, узидана на спољашњој страни апсиде цркве, недавно је публикована.²¹ Не зна се где и којим поводом је била постављена, као ни садржина њеног целокупног текста. Не зна се ни како је доспела у

¹⁰ Г. Суботић, *Црква св. Димитрија у Пећи*, Београд 1964, IX, сл. 6.

¹¹ Ј. Максимовић, *Српске средњовековне минијатуре*, Београд 1983, 46, сл. 46.

¹² С. Радојчић, *Везе између српске и руске уметности у средњем веку*. Зборник Филозофског факултета I (Београд 1948) 244—245.

¹³ На истом месту, 243.

¹⁴ На истом месту, 244.

¹⁵ М. В. Алпатов, *Древнерускаја иконопис*, Москва 1978, 305, сл. 79.

¹⁶ На истом месту, 303, сл. 64.

¹⁷ К. Онаш, *Руске иконе*, Београд 1967, 357, сл. 38.

¹⁸ М. В. Алпатов, *Древнерускаја...* 22—23, 297, сл. 28, 29, 84 и 85.

¹⁹ На истом месту, 12—13, 294, сл. 16; М. Ђорђевић-Љубинковић, *Икона „Чудо у Хони”*, Музеји 3—4 (Београд 1948) 105—112; В. Ј. Ђурић, *Иконе из Југославије*, 106, 38, Т. 53; Средњовековна уметност у Србији, (каталог) Народни музеј, Београд 1969, 54.

²⁰ М. Татић-Ђурић, *Данил међу лавовима — један примерак Новгородске сликарске школе XV века*, Зборник Народног музеја II (Београд 1959) 153—171, сл. 1.

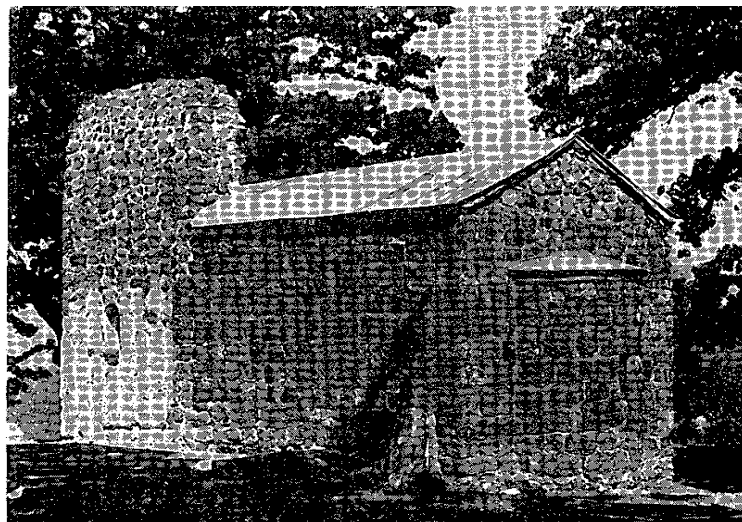
²¹ Као нап. 5.

Будисавце. Највероватније је да је као поштован и значајан предмет донета однекуд, а можда је ту и настала.

Поред већ реченог²² овде се опет враћамо њој да би поставили питање: постоји ли можда некаква веза између натписа с ове плоче и сачуване повеље краља Милутина из око 1318. године.²³ Њоме краљ Милутин дарује оближње селиште Уљаре и каже: „приложих тои селишче људ населив Пречистои Владичици Богородици Хиландарскои" и набраја међе између Пећке Бистрице, „велике цесте која иде к Пећи", малих поточаца „и преко луга путем на Лабљански Дел и по Делу до међе Лабљанске и Љутоглавске, и опет на међу Долачку и Криначкоу". Љутоглава је и данас велико суседно село са железничком станицом до Будисаваца, а Лабљане опет село до ње. Пuteви који „иду к Пећи и на Бистрицу" и данас су у употреби. Лугови и потоци се такође могу установити на земљишту. Стога се питамо није ли можда сачувани део будисавачке плоче садржавао уклесани део Милутинове повеље којом око 1318. године Пречистој богородици хиландарској дарује поменуто селиште?²⁴

II Ктиторски натписи цркве св. Богородице у Ваганешу

„Храм Св. Богородице", како стоји у натпису ктитора, налази се на брегу који дели данашња села Ваганеш и Стрезовце, 10 km источно од Косовске Каменице, у валовитој Новобрдској Кривој Реци. За ваганешку цркву зна се у науци углавном од почетка XX века по сачуваним натписима њених ктитора.²⁵ Село Ваганеш се под истим именом помиње и у средњем веку. Име је свакако настало од словенске речи ваган (суд за мерење жита), која је позната, поред српскохрватског, и у многим другим словенским језицима: чешком, руском, украјинском, па и у литванском.²⁶ Најстарији засад познати помен села Ваганеша налази се у Дубровачком архиву, у трговачкој књизи Михаила Лукаревића о његовом пословању у Новом Брду. У њој се на једном месту помиње 1435. године RATHO, а на другом RATCHO favro (ковач) de VAGA-NEXA²⁷ и STEPAN рор CHAZPOICH 1438. године.²⁸ Занимљиво је истаћи и мишљење да данашње село Дабишевце, Дабишевац или Дабижевац, како га неки називају, у области Новобрдске Криве Реке, носи име по Дабиживу, оснивачу ваганешке цркве, чији су жители Срби донедавно масовно долазили на њену храмовну славу.²⁹ Српски конзул у Приштини од 1871. до 1898. године, Тодор П. Станковић, забележио је два пута 27. јуна 1897. године да „у Ваганешу (а не Ваганешу!) постоји цела црква напуштена, има и натписа

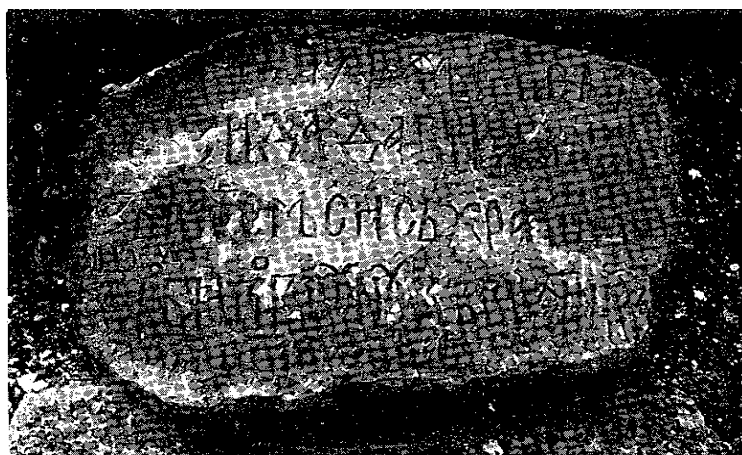

Сл. 6. Ваганеш код Кос. Каменице, црква Св. Богородице, снимљено 1963.

Fig. 6. Vaganesh pres de Kosovska Kamenica, église de la Vierge, photo prise en 1963

Сл. 7. Ваганеш, ктиторски натпис II уклесан у камену, пронађен 1963. године под рушевинама свода цркве

Fig. 7. Vaganesh, Inscription votive gravée dans la pierre II, découverte en 1963 sous les décombres de la voûte de l'église

²² На истом месту, 197—199.

²³ Споменик СКА III (1890) 17, 23—24.

²⁴ Р. Михаљчић, *Селишта*, Зборник Филозофског факултета IX-1 (Београд 1967) 215.

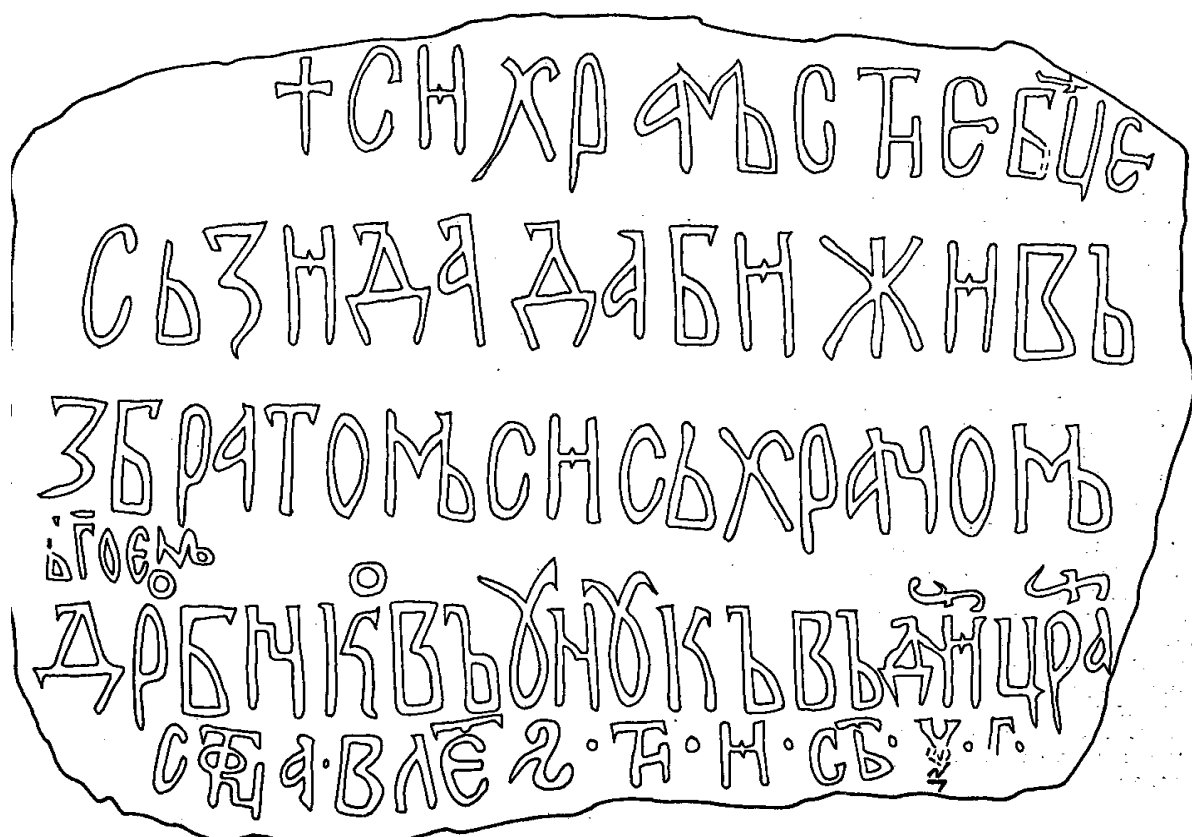
²⁵ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, Београд 1902, 105 и 106.

²⁶ Рјечник ЈАЗУ, св. 85, 502.

²⁷ М. Динић, *Из Дубровачког архива I*, Београд 1957, 40, 47.

²⁸ На истом месту, 76.

²⁹ А. Урошевић, *Новобрдска Крива Река*, Српски етнографски зборник 60 (1950) 79.

Сл. 8. Ваганеш, ктиторски натпис I, уклесан у камену (калк)

Fig. 8. Vaganeš. inscription votive I. aravée dans la

на западној страни у припрати". Истог дана предвече прошао је и Дабишевец па каже: „у овоме постоји напуштена црква са натписом на плочи изнад врата из доба када је иста подигнута”.³⁰ Остали испитивачи наших старина су разним поводима углавном доносили ове већ познате податке.³¹ Тек је В. С. Јовановић дао исцрпније податке о цркви на основу својих студијских запажења на терену 1957. године. П. Пајкић је после обимних конзерваторских радова, које је 1963. године извео Покрајински завод за заштиту споменика културе из Приштине, дао резултате тих радова и саопштио драгоцене нове податке.³² Црква је једнобродна грађевина правоугаоне основе са полукружном апсидом и двама малим нишама протезиса и ђаконикона (сл. 6). Зидана је од притесане сиге и црвенкастог камена (брече) са полукружним сводом изнад наоса. На западној страни је истовремено зидан нартекс који је засведен ваљкасто и плиће него свод у цркви. Нартекс је преко горњег спрата прелазео у звоник данас нејасног облика, пошто му је горњи део био по рушен кад и сводови цркве (сл. 6). Рушење се изгледа догодило крајем друге половине XIX века. У цркви се налази око 20 m² веома квалитетног живописа сликаног у два маха (сл. 13). Старије фреске су настале половином XIV века, кад је црква сазидана, а млађе у

току последњих деценија XVI века.³⁴ После чишћења и конзервирања фреске су добиле интензивнији колорит, али, на жалост, до данас нису проучаване ни публиковане. Такође није извршено археолошко ископавање многобројних старих гробова смештених унаоколо и уза саме зидове цркве.³⁵ Разуме се да би и ове послове ваљало обавити што пре.

³⁰ Т. П. Станковић, *Путне белешке по Старој Србији 1871—1898*, Београд 1910, 35.

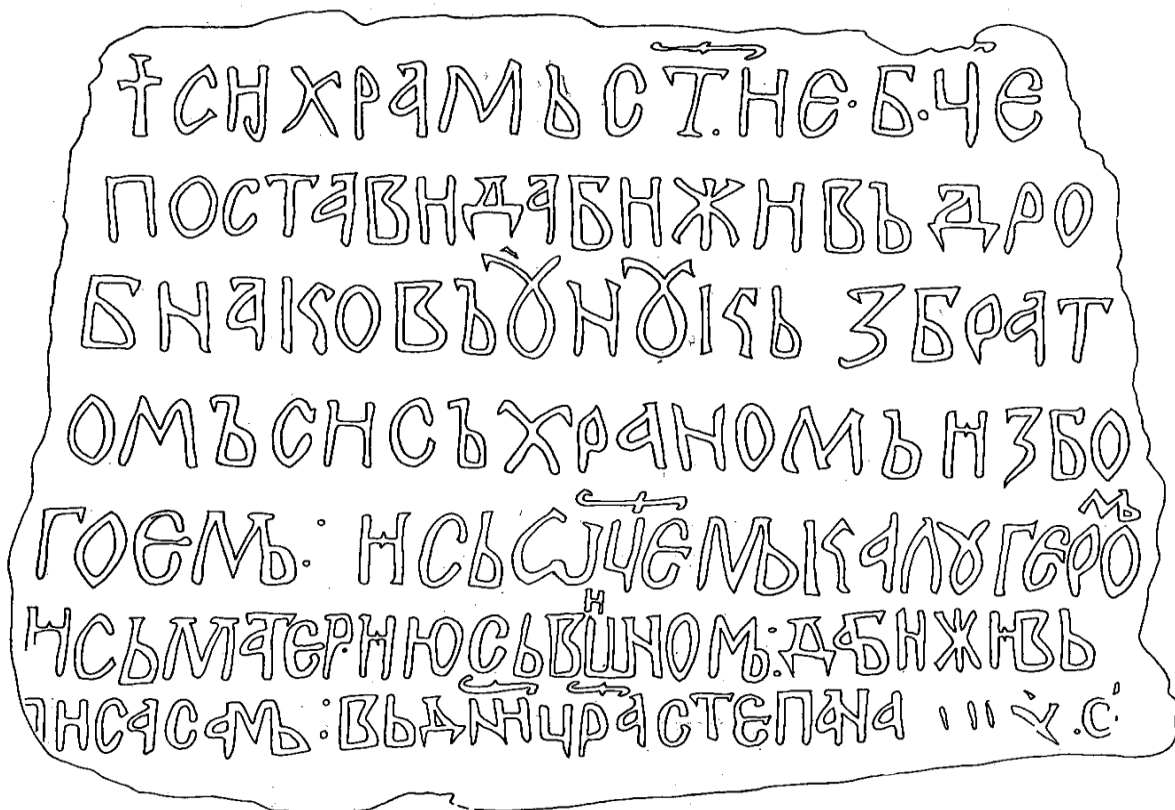
³¹ М. Кашанин, *Бела црква каранска*, *Старинар* IV (Београд 1928) 137; А. Лубурић, *Дробњаци*, Београд 1930, 15; М. Пурковић, *Попис цркава у старој српској држави*, Скопље 1938, 11; В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд 1950, 34; К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба II* (1952) 45; А. Дероко, *Монументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији*, Београд 1953, 157; В. С. Јовановић, *Црква у Ваганешу*, *Старинар* IX—X (1958—1959) 333—343; Г. Томовић, *Морфологија ћириличних натписа на Балкану*, Београд 1974, 63/44; *Историја Црне Горе II/2* 1970, 367; *Историја српског народа I*, (1981) 653; Ј. Максимовић, *Старе српске минијатуре*, Београд 1983, 17, 99.

³² В. С. Јовановић, *Црква у Ваганешу*, 333—343.

³³ П. Пајкић, *Археолошки и конзерваторско-реставраторски радови на цркви св. Богородице у Ваганешу*, *Старине Косова и Метохије IV—V* (1971) 425—431.

³⁴ На истом месту, 426—428.

³⁵ Као нап. 33.

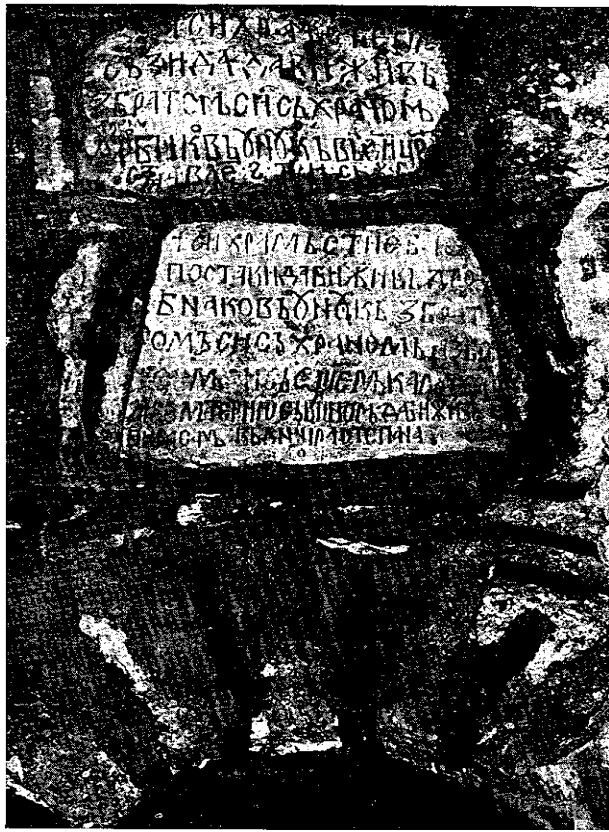
Сл. 9. Ваганеш, ктиторски натпис II, (калк)

Fig. 9. Vaganeš, Inscription votive II, (calque)

† ВЛАДНЧНЧЕ БЧЕ Ѡ ПЪ ВАННЕННАДЕ
 ЖЕН ЗАСТѠНЧЕНІМѠНЧЕ ВСЕМ Ѡ
 МРѠХЯ ТЪ ѠСКОМ ѠСАНШНМОЛЕ
 НЕ ГРЕѠНОМ ѠРѠДАБНЖНВѠКТН
 ТОГѠ ПРНЕСЪѠМОМ ѠДАН ДАРЪСЕНПРЕ
 БЖВЪНОМ ѠХРАМОТВОМ Ѡ.....
 НОМЪ СЪЗНА ВЪНІ.....

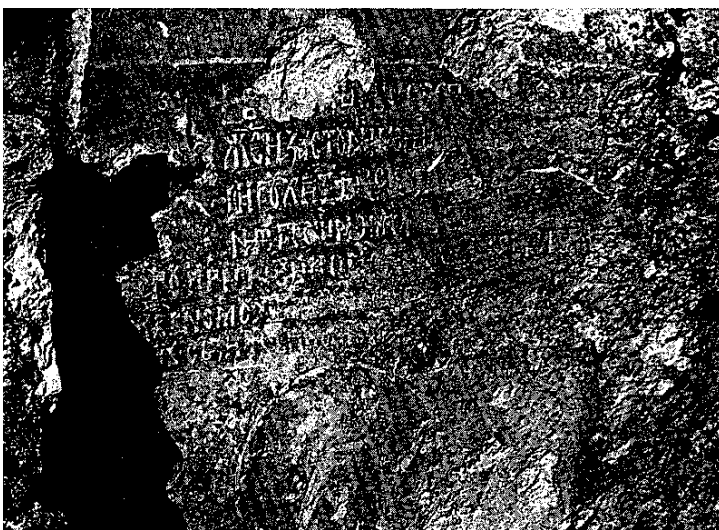
Сл. 12. Ваганеш, ктиторски фреско-натпис (цртеж преузет из Старицара IX—X, 1958—1959, 337, В. С. Јовановић, Црква у Ваганешу, сл. 11)

Fig. 12. Vaganeš, Inscription votive al fresco, (dessin tiré du Starinar, Nos IX—X, 1958—59, p. 337. V. S. Jovanović, L'église de Vaganeš, fig. 11)

Сл. 10. Ваганеш, ктиторски натпис I и II изнад улаза у храм (после конзерваторских радова 1963. године)

Fig. 10. Vaganeš, Inscriptions votives I et II au-dessus de l'entrée. (Après les travaux de conservation effectués en 1963)

Сл. 11. Ваганеш, ктиторски фреско-натпис, затечено стање 1963. год.

Fig. 11. Vaganeš, Inscription votive al fresco, état préalable aux travaux de conservation de 1963

О ктиторским натписима браће Дабижива, Храна и Богоја, унука Дробњакових, и њихових родитеља, мајке Вишне и оца калуђера у цркви св. Богородице у селу Ваганешу, писано је до сада у неколико махова.³⁶ Ми данас поново знамо за три ктиторска натписа. Два су уклесана на каменим плочама изнад улаза у наос цркве (сл. 10), а трећи је исписан на фресци на западном зиду наоса (сл. 11 и 12). Како је до 1963. године краћи ктиторски натпис био затрпан у рушевинама горњих делова цркве, доцнији испитивачи о њему нису говорили, јер су сматрали да је нестао.³⁷ Кад је 1963. године оправљана црква, пронађен је и публикован поново и тај други натпис (сл. 7).³⁸ Трећи, фреско-натпис ктитора, објављен је 1959. године (сл. 12).³⁹ У мом раду „Прилози о споменицима Метоксије, Новобрдске Криве Реке, Сиринићке и Никшићке жупе“ дати су основни подаци о натписима и донет ручни слог њиховог старословенског текста, но, на жалост, без цртежа (калкова) који су били изгубљени у току штампања књиге.⁴⁰ Колегијалном љубазношћу Редакционог одбора Саопштења омогућено ми је да о натписима, уз поновно набављене калкове и одливе на терену, кажем опет још неку и опширнију реч.⁴¹

Први ктиторски натпис на доњем узиданом камену изнад улаза у цркву (сл. 8 и 10) клесан је на плочи од жутобелог кречњака. Димензије плоче су: 60 X 50 X 10 до 15 cm. Слова су читка, доста уједначена и правилно резана, величине 3,5 до 5 cm и поређана у седам редова. Натпис гласи:

† Ви храмъ с(в)ѣтне в(огороди)це
постави Дабиживъ Дро-
бнаковъ њнѣкъ з врат-
омъ си съ Храномъ и з Бо-
гоемъ: и съ ш(т)цеми калѣгеромъ
и съ матерію съ Кишноми: Дабиживъ
писа самъ: въ д(а)ни ц(а)ра Степана .их.с.

Претпоследња реченица, „Дабижив писа сам“, може се тумачити на више начина. Или је Дабижив био сам клесар натписа, или сликар фресака у цркви или ће пре бити у питању могућност да је овде глагол „писати“, који се и иначе често сусреће у нашим средњовековним натписима, ктитор употребио са жељом да истакне како је „писање“ тј. осликавање фресака у цркви сам, без осталих ктитора-учесника, платио Дабижив, као што је то, чини нам се, тачно уочио и В. С. Јовановић.⁴² На свршетку натписа, у слободном простору где је могла бити уклесана и година, постоји још неколико данас нејасних знакова, који су, можда, одмах намерно избрисани или доцније оштећени. Први знаци су нејасни и чине

³⁶ Као нап. 31.

³⁷ В. С. Јовановић, *нав. дело* 333—337; Г. Томовић, *нав. дело*, 63, бр. 44.

³⁸ Као нап. 33, стр. 426.

³⁹ В. С. Јовановић, *нав. дело*, 337.

⁴⁰ Као нап. 3, стр. 209—210.

⁴¹ На овом лепом гесту захваљан сам Редакционом одбору, а посебно уреднику Р. Станићу

само две-три црте, затим следе остаци слова који би могли да буду слова „Х“ или „З“ и „О“ или „Г“. Па је могуће да је ту била уклесана година $S \cdot O \cdot Z \cdot G$ или пак мајсторски знак клесарске радионице. Између трећег и четвртог реда натписа, на левој страни плоче, угребен је новији натпис: поп Стојан¹⁸⁵¹.

Други натпис уклесан је на сличној бледожућкастој кречњачкој плочи доста оштећених ивица. Њене димензије су: 52 x 35 x 15 cm. Слова су различите величине: од 3,5 до 5 cm и поређана у пет редова. Резана су чисто и јасно, руком истог мајстора који је клесао први натпис. Садржина текста је слична првом натпису. Иако нешто краћи, овај натпис је значајнији јер се у њему налази и година подизања цркве исписана на нешто ређи и описан начин, где се посебно одвајају „тисуће“, стотине и десетице: 6 ти(сућа), 8 с'т (стотина), 60 и 3, односно 6863, то јест 1354/55. година. У овом натпису (сл. 7 и 9) изостављени су као ктитори родитељи браће Дабижива и Храна, а име трећег брата Богоја накнадно је, и мањим словима, убачено између трећег и четвртог реда на левој страни плоче. Занимљиво је да је име цара Степана овде уклесано са словом „Ф“, то јест Стефан. Натпис гласи:

† Он храмъ с(в)етне Б(огороди)це
сѣзида Дабиживъ
з вратомъ си съ Храномъ
(и) Богомъ
Дробнаковъ ѡнѣкъ въ д(ь)ни ц(а)ра
Стефана · в(ь) лет(о) · S · ти (сѣ)а · Н · сѣт · Z · Г ·

Уметнуто име трећег брата (Богоја) не стоји у природној вези са складним распоредом речи у редовима натписа. Да ли је клесар нехотице испустио име трећег брата-ктитора или је његово име накнадно уметнуто пошто се и он сагласио да учествује у окончавању радова на цркви, који су, изгледа у првом подухвату остали незавршени. Чињеница да се овај краћи натпис налазио узидан изнад дужег може се објаснити потребом да се допуни текст првог натписа уношењем тачне године подизања храма и посебно нагласе ктитори завршних грађевинских и сликарских радова.

Трећи натпис се разликује од претходна два јер је исписан фреско-техником и делимично очуван, пошто су фреске добрим делом оштећене. Налази се на старијем, првобитном слоју фресака на јужном делу западног зида у наосу (сл. 11 и 12). Исписан је правилним и читким словима беле боје, у седам редова, на уоквиреном пољу плаве позадине. По облику и величини слова су доста слична оним резаним на каменим плочама, мада због природе материјала на коме су рађена и лакше технике рада, разумљиво, дају лепше обликовану и усклађену целину. И по садржини

Сл. 13. Ваганеш, делови живописа на јужном зиду у припрати, снимљено 1963. године

Fig. 13. Vaganeš, parties de la peinture des fresques sur le mur sud du narthex, photographiées en 1963

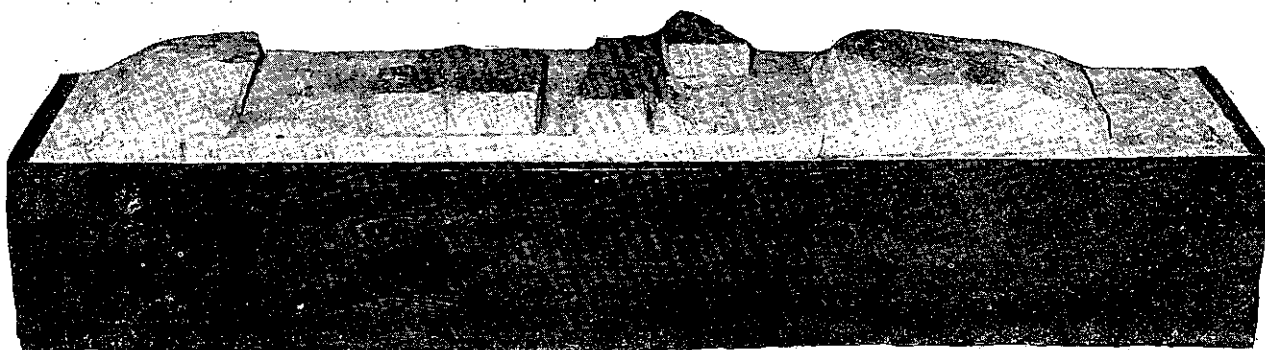
натпис се разликује од претходних. То је молитва главног ктитора Дабижива упућена Богородици, заштитници храма, којом је моли да прими као његов мали дар „принесени“ храм посвећен њеном имену. Како се у овом натпису помиње само Дабижив, а у ранија два увек стоји на првом месту, јасно је да је он главни ктитор, као и то да је и овај фреско-натпис настао истих година кад и претходна два. Натпис гласи:

† Е[ладич]ице Б(огороди)це ѡп[вани] и над[е].
жде и застѣпнице и помощнице. всемъ
миръ христѣнскомъ [с]лиши м[оле]-
ние грѣшномъ рабѣ Дабиживѣ [кти]-
торѣ. принесѣшомъ [м]а[ли] даръ [се] и пре-
вж(ст)вѣномъ храмѣ твои[с]...
номъ. сѣзида въ н[и]...

Помињани податак у литератури да се у Ваганешкој цркви налазио још један натпис на плочи „на којој се чита само: **Язъ много- грѣшн Дабиживъ**“⁴³ није потврђен приликом археолошко-конзерваторских радова обављених 1963. године⁴⁴, који су и иначе с посебном пажњом извођени у односу на евентуалне нове налазе епиграфских споменика. Остаје једино могућност да је тај кратки натпис на камену заиста нестао или некуд однесен. А можда је у питању и непрецизно дефинисана мисао у цитату који доносимо: „плоче са натписима још стоје у ваганешкој цркви. Два натписа је објавио Љ. Стојановић у Старим српским

⁴³ А. Урошевић, *нав. дело*, 25; В. С. Јовановић, *нав. дело*, 336.

⁴⁴ Као нап. 33, стр. 427—428,

Сл. 14. Црква св. Нисоле (Тутића) у Призрену, остаци ктиторског натписа из 1331/32. године

Fig. 14. Eglise de St. Nicolas (des Tutić) à Prizren, vestiges de l'inscription votive de 1331—1332.

записима и натписима, књ. I бр. 105 и 106. Ту се налази још једна на којој се чита само „Аз многогрешни Дабижив”.⁴⁵ Последња реченица се може тумачити и као да се поред две налази и трећа плоча с натписом или пак да се ту налази још само једна од две плоче са којих су објављени натписи. У сваком случају, трећа плоча, ако је постојала, нестала је са локалитета.

Доношењем сва три досад сачувана и пронађена ваганешка натписа на једном месту омогућено је њихово лакше коришћење и међусобно упоређивање историјских података и палеографских особености које дају.

III Остаци натписа Николе и Беле Тутића из 1331/32. године у цркви св. Николз у Призрену

У мом раду „Прилози о споменицима Метохије, Новобрдске Криве Реке, Сиринићке и Никшићке жупе”, Саопштења XV, 1983, 214, у

штампарији није убачена у текст (мада је клише урађен) фотографија остатака натписа Драгослава — Николе и Беле Тутића, ктитора призренске црквице св. Николе у старој „Папаз чаршији”, без обзира што се у тексту на њу два пута указивало и позивало (сл. 22). Принуђени смо да ту фотографију ипак објавимо као најречитији и непобитан доказ за то да натпис није нестао и да „после изложбе у Приштини где је био изложен не може му се ући у траг”.⁴⁶ Напротив, пронађени делови камених плоча са натписом Драгослава — Николе Тутића из 1331/1332. године стоје и сада изложени у ходнику Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Приштини, заливени у бетонску греду и уоквирени дрвеним рамом, као што се види на приложеној фотографији, која у овом случају носи нови број (сл. 14).

⁴⁵ А. Урошевић, *нав. дело*, 25.

⁴⁶ Г. Томовић, *Морфологија...* 52, нап. 89.

Icône de la Transfiguration à Budisavci et inscriptions votives des ktitors à Vaganeš et à Saint-Nicolas

MILAN IVANOVIĆ

1. Le monastère de Budisavci se trouve à 18 km au sud-est de Peć dans la Métohiya (en Serbie) dans la vallée verdoyante du Drim Blanc (fig. 1). C'est aujourd'hui un monastère modeste et pauvre qui comprend, en plus de l'harmonieuse église féodale de la Transfiguration, de la première moitié du XIVe siècle, construite en forme de croix grecque avec une abside trilatérale seulement de simples bâtiments destinés au „kopak" et à l'économie. Après l'envahissement ottoman l'église fut à demi détruite, si bien qu'elle fut restaurée (de 1537 à 1574) par le patriarche Makarije dont on a conservé une inscription votive et un beau portrait au fresco. Cette localité était d'ailleurs le siège estival des patriarches de Peć. De là vient que plusieurs icônes précieuses ont été conservées dans l'église de même que des inscriptions et des vases rituels. En plus de l'église, on considère comme monuments anciens précieux: l'icône de la Transfiguration, fête patronale de l'église et une partie d'une inscription sur la pierre datant du XIVe siècle dans laquelle on mentionne „notre chaste mère virgine, la Vierge de Hilandar".

L'icône de la Transfiguration (fig. 2 et 3) a les dimensions suivantes: 38,5 X 26 X 2 cm et porte la cote 1/67. Elle est actuellement exposée au Musée National de Belgrade. Elle est signée en grec et en serbe.

L'auteur estime que l'icône date de la fin du XIVe ou du début du XVe siècle et qu'on y remarque une influence sensible de la peinture religieuse russe de l'époque. Il la compare donc aux icônes russes suivantes: à l'icône de la Transfiguration du XVe siècle du musée d'Histoire de l'Art de Novgorod, à la Transfiguration du XVe siècle de la Galerie Tretjakov de Moscou et à la Transfiguration de 1405 dans le „sabor" de l'Annonciation au Kremlin. Il mentionne aussi, en vue des comparaisons la miniature de la Transfiguration (feuillet 116) qui se trouve dans le fameux psautier serbe, conservé aujourd'hui

dans la Bibliothèque d'Etat de Munich. L'auteur est d'avis que cette icône fut peinte dans un atelier d'icônes qui, avec des interruptions, a longtemps existé au siège du patriarche serbe, à Peć, dans les conditions difficiles de la domination ottomane déjà présente mais où pouvait encore apparaître quelque bon peintre d'icônes, de miniatures ou de parties de fresques. Parmi ces épigones de l'ancienne peinture serbe se range aussi le peintre inconnu de l'icône de la Transfiguration de Budisavci de la fin du XIVe ou du début du XVe siècle.

2. Dans l'église de la Vierge à Vaganeš (fig. 6) à 10 km à l'est de Kosovska Kamenica, dans la Kriva Reka de Novo Brdo, en Serbie, l'on a conservé trois inscriptions votives de donateurs datant de 1354/55, dont deux sont gravées dans des dalles de pierre incorporées au-dessus de l'entrée dans le naos (fig. 8—10) et la troisième inscrite sur la fresque qui se trouve au sud de ce portail (fig. 11 et 12). Nous apprenons de ces inscriptions que l'église a été fondée par le seigneur Dabiživ et ses frères Hran et Bogoje, petits-enfants de Drobnjak et par leurs parents: leur père moine et leur mère Višnja. Dans l'église se sont aussi conservées des fresques, sur une surface totale d'environ 20 m² datant du XIVe et du XVIe siècle. Des travaux de conservation ont été effectués sur cette église en 1963.

Les restes d'une inscription votive mentionnant comme fondateurs de l'église de St. Nicolas dans la Papaz-Čaršija de Prizren (Serbie) Dragoslav, de son nom de moine Nicolas, et sa femme Bella de la famille des Tutić, et datant de 1331 à 1332 ont été trouvés en fragments en 1967 à Prizren. On les croyait perdus, mais l'auteur en donne la photographie et dit qu'ils se trouvent dans l'Institut régional de Protection des Monuments Culturels de Priština, démentant toutes les rumeurs d'après lesquelles ils étaient perdus, (fig. 14).